

**ЄВРОПЕЙСЬКІ ЗОВНІШНІ СПРАВИ І ДИПЛОМАТІЯ СЕРЕДИНИ
XVII СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ДИЛЕМИ
ВЕСТФАЛЬСЬКОГО КОНГРЕСУ І ВЕСТФАЛЬСЬКОГО МИРУ**

Summary

Tsivatyi Viacheslav. European Foreign Affairs and Diplomacy in the Middle of the XVII century: Institutional Dilemmas the Westphal Congress and the Peace of Westphalia.

The Thirty Years War (1618 – 1648) as a important historical event for political and diplomatic and institutional development of Europe is analyzed at the article. The attention paid to the diplomatic tools, national specifics and peculiarities of negotiations on the Congress of European countries. Results of the Congress of Westphal served as an important stimulus for the further socio-economic, security, political and diplomatic European development. Practical achievements of the Congress of Westphal and the experience gained by European diplomacy of the late XVIII – early XIX century determined the future institutional development of world diplomacy, foreign policy and international law, not losing its relevance for today.

At the turn of the Middle Ages and early modern times there is an objective process driven by the launch of the institutional design of foreign policy and diplomatic services of the leading countries in Europe. Accordingly, there is the relationship between the original concepts and priorities: «Europe», «identity», «humanity», «foreign policy» and «diplomacy», «war» and «peace» and so on. To that issues related to contemporary and evaluation for various state-legal forms and types of government, institutional political processes, characteristics of reality and ideals create tasks and in covering practice power models diplomacy, diplomacy institutions, humanistic traditions of diplomatic tools and more. The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states of the Middle Ages. Particular attention is given to the institutional development of public and political opinion as well as to the institutional and diplomatic practices in Europe. Particular attention is paid to the institutional development of the diplomatic services, the diplomatic tools, standards of the protocol, the etiquette and the ceremony of the leading countries in Europe. The directions of the evolution of the theory and practice of diplomacy in historical perspective.

The professional demands to the diplomats and government employees, who are engaged in the foreign policy in the context of particular historical period of their activities and continuity of diplomatic practice, are analyzed. In article are considered events of the Thirty Year War 1618 – 1648 years, fight for national sovereignty and creation national state, conclusion peace treaty and formation of the new system of the international relations.

Keywords: *foreign policy, diplomacy, institutionalization, Thirty Years War (1618 – 1648), the Westphal system of international relations, the Congress of*

2018 рік позначився ювілейною датою, яка пов'язана з історією Тридцятилітньої війни – 400-річчям від її початку. Цього ж року – Вестфальський конгрес і Вестфальський мир відсвяткували свій 370-річний ювілей, а тому дуже доцільно в контексті зазначеного вище згадати основні факти й події з їхньої інституціональної історії та оцінити їхнє історичне значення для розвитку політико-дипломатичних систем і систем міжнародних відносин в історичній ретроспективі та сучасних геополітичних фронтах.

Цей ювілей спонукає, і багато в чому навіть стимулює, обговорити проблеми війни і миру, конфронтації й компромісів в історичній ретроспективі та перспективі з позицій суперечливого досвіду світової політики й дипломатії сьогодення.

Події Тридцятилітньої війни (1618 – 1648), що передували найважливішим дипломатичним переговорам у Вестфалії, а також сам Вестфальський конгрес 1648 року, його результати та історичні наслідки вже понад триста років привертають пильну увагу істориків, політиків, дипломатів різних держав світу. За останні роки в різних державах відзначається зростання інтересу наукової громадськості до історичних реалій доби раннього Нового часу (XVI – XVIII), а особливо – політико-дипломатичних подій Вестфальського (1648) і Віденського (1814 – 1815) конгресів [1, с. 229 – 246; 2; 3].

Міжнародні відносини в історії Європи та світу пройшли ряд складних етапів. Від сильного впливу релігійних і династичних принципів вони поступово набували сучасного світського характеру. Генрі Кіссінджер із цього приводу писав: «Коли завалилася концепція єдності, держави Європи, що народжувалися (інституціоналізувалися), стали потребувати в будь-якому політичному принципі міждержавних відносин, який би виправдовував їхні політико-дипломатичні запити і регулював би взаємовідносини між ними. Вони знайшли його в концепції *raison d'état* і рівноваги політичних сил. Одне залежало від іншого» [4, с. 47].

Для доби раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб держав Європи. Відповідно постає споконвічне запитання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія». Мир був протиположним війнам, які на той час були візитівкою держав європейського зовнішньополітичного та дипломатичного простору. Мир, передусім, створював умови для еволюційного розвитку державності в Європі та формуванню нових інститутів влади, нових інститутів дипломатії, економічного розвитку та розвитку інституціонально нових міждержавних стосунків [5, с. 268 – 274].

Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме –

використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних і дипломатичних системах.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань.

Виходячи з постановки проблеми, маємо вивчати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав та їхній дипломатичний інструментарій, а, спираючись на джерельну базу, показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби раннього Нового часу в контексті їхньої актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями як Б.М. Гончар, О.Б. Дьомін, В.О. Дятлов, А.І. Кудряченко, Б.І. Гуменюк, С.В. Віднянський, В.А. Смолій, А.І. Дмитрієв, Н.Г. Подаляк, С.С. Троян, Б.О. Ачкіназі, В.В. Ададуров, О.П. Машевський, Н.Д. Городня, Ю.А. Ладний, С.Б. Сорочан, С.В. Пронь, О.І. Сич, С.І. Лиман, Т.В. Чухліб та інші [6].

Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, російської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл. Характерною рисою зарубіжної історіографії другої половини ХХ-початку ХХІ століття, щодо дослідження проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового часу, стало створення як узагальнюючих праць, так і наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Окремо необхідно виділити праці зарубіжних істориків-дослідників, таких як – Т. Ленц, М. Жарет, Б. Барбіш, Дж. Блек, Г. Білер, С.Д. Сказкін, Б.Ф. Поршнєв, Ю.Є. Івонін, П.Ю. Уваров, Л.І. Івоніна, А.Ю. Прокопьев, М.А. Юсім, М.В. Беляев, Г. Духхардт, В. Вільсон та інші. [7; 8; 9; 10].

Англо-американська і французька історіографія представлена в праці Марка Жаретта [11]. На особливу увагу, як приклад, заслуговує монографія французького історика Тьєррі Ленца, яка була видана в Парижі 2013 року [12]. Ця робота відображає особливості поглядів представників новітньої французької історіографії на результати Тридцятилітньої війни та їхній інституціональний зв'язок з Віденським конгресом. Першочергове завдання свого дослідження Т. Ленц вбачає не стільки в тому, щоб висвітлити фактичні події та інституціональну історію XVII – XVIII століть у різних її проявах, а головно в тому, щоб оцінити значущість його наслідків для всієї Європи. Французький дослідник підкреслює, що він намагався написати

європейську дипломатичну історію раннього Нового часу, відмовившись від позитивних або негативних стереотипів і міфологем. Вельми показово, що автор книги заявив про необхідність подолати певною мірою застарілі франкоцентричні погляди на Вестфальський і Віденський конгреси. У його роботі надається розгорнута історіографія досліджуваного питання [12, р. 36 – 58].

Завершення, нехай і наполовину, довгої Тридцятилітньої війни, вихваляється більшістю істориків (у всякому разі, французьких – інші висловлюються стриманіше), як і укладений мирний договір було оцінено й визнано далеко не всіма підданими юного короля. Вони були дуже зайняті: одні – працями і турботами, інші – конфліктами, інтригами, сварками і грошовими претензіями. Коротко кажучи, когось цілком поглинала Фронда, когось – злидні. Тридцятилітня війна – це, передусім, протиборство особистостей: лідерів політичних, дипломатичних, воєнних і релігійних [13; 14; 15].

Загалом аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той же час необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти, що не означає збагнути сутнісні ознаки самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін.

Об'єкт дослідження – специфіка та значення зовнішньої політики і дипломатії як складової духовно орієнтованої соціальної та інтелектуальної організації суспільства доби раннього Нового часу у контексті розуміння концептів «гуманізм», «війна» і «мир».

Предмет дослідження – європейська система міжнародних відносин і дипломатична практика у період Тридцятилітньої війни (1618 – 1648 рр.), а також інституціональні підсумки та дилеми Вестфальського конгресу і Вестфальського миру для історичної та сучасної Європи.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати історичне значення і особливий вплив Тридцятилітньої війни на міжнародно-політичний розвиток Європи (Вестфальський конгрес, Вестфальський мир, Вестфальська система міжнародних відносин) за доби раннього Нового часу, а також акцентувати увагу на новій дипломатії та її дипломатичному інструментарії досліджуваного періоду.

У сфері зовнішніх зносин дипломатія є засобом реалізації зовнішньої політики. З цією проблематикою пов'язані й оціночні судження сучасників стосовно різних державно-правових форм та історичних типів правління, моделей дипломатії, дипломатичного інструментарію, об'єктивних оцінок політичних реалій і створення ідеалів міждержавних відносин. Саме в період раннього Нового часу створюються нові інститути дипломатії, нові

механізми міждержавних відносин і технології переговорного процесу, теоретично обґрунтовується та практично розробляється новий дипломатичний інструментарій.

У період Італійських воєн (1494 – 1559) розпочався процес формування політико-дипломатичної системи в Європі та, відповідно, формування європейської системи міжнародних відносин – т.зв. Довестфальська система міжнародних відносин (або Середземноморська система міжнародних відносин або Като-Камбрзійська система міжнародних відносин). Ці назви (Довестфальська/Середземноморська/Като-камбрзійська) для позначення відповідної системи міжнародних відносин і політико-дипломатичної системи автором вперше вводяться до наукового обігу у контексті обґрунтування теорії та історії політико-дипломатичних систем. За цього періоду було закладено основи інституціонального розвитку постійних дипломатичних представництв в Європі, визначено їхній політико-правовий статус, було закладено основи практики переговорного процесу, етикету та церемоніалу, елементи протокольної практики в дипломатії тощо [1, с. 241 – 246].

Наступним етапом посилення міждержавних відносин за підсумками Тридцятилітньої війни (1618 – 1648) і, відповідно, підсумкового мирного договору – Вестфальського (1648) – стало становлення Вестфальської системи міжнародних відносин та удосконаленої політико-дипломатичної системи. Вестфальський мир забезпечив юридичні підвалини для інституціонального закріплення ряду нових принципів та інститутів міжнародного права, формування й трансформації постійних дипломатичних представництв, що раніше існували в Європі, визначення режиму іноземців, переходу до епохи буржуазного міжнародного права тощо [16].

XVI століття відкрило новий етап міждержавних стосунків і дипломатичних баталій у ранньомодерній Європі. Цей період тісно пов'язується із зародженням та інституціоналізацією нової дипломатії: постійної дипломатії як інструменту реалізації зовнішньої політики та ефективної діяльності моделей дипломатії доби Середньовіччя й раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) [17].

Головним каталізатором європейських міжнародно-політичних подій слугувала Тридцятилітня війна (1618 – 1648) та її підсумки, зафіксовані у документах Вестфальського конгресу (1648). Вестфальський мир чітко закріпив принципи «державного інтересу» і констатував інституціональне закріплення націй в Європі [18].

Характер Вестфальського миру 1648 року, який додав нового інституціонального вигляду і підвищив значення європейського нормативному порядку, створив новий ідейний, а пізніше і політико-дипломатичний простір. Вестфальський мир вперше в європейському масштабі відкрив те, що політика може бути технологією залагодження конфліктів. Він також поклав край Тридцятилітній війні у Західній Європі та санкціонував розпад Священної Римської імперії на 355 самостійних держав, увінчав цілу смугу боротьби, гострого протистояння середньовічного

католицького універсалізму, підкріпленого амбіціями Габсбургів, з молодими силами майбутнього в особі протестантських станів Імперії, керованих княжою елітою [19; 20].

Саме з цього часу як головна форма політичної організації суспільства повсюдно стверджується національна держава (у західній термінології – «держава-нація»), а домінуючим принципом міжнародних відносин стає принцип національного (тобто державного) суверенітету. До цього часу міжнародні відносини характеризувалися роз'єднаністю їхніх учасників, безсистемністю міжнародних взаємодій, головним проявом яких виступали короткочасні збройні конфлікти або тривалі війни.

Нові зміни обумовили й нові підходи абсолютиських монархій до своєї зовнішньополітичної діяльності в період XVI – XVII століть [21; 22; 23; 24; 25].

Масштаби міждержавних відносин уже не окреслювалися стосунками із сусідніми чи найближчими державами – вже напередодні Тридцятилітньої війни існувала європейська система міжнародних відносин, а зовнішньополітична активність держав поширювалася на всю Європу. Форми і методи дипломатії доби раннього Нового часу були спрямовані на створення своїй державі, шляхом використання різноманітного дипломатичного інструментарію, найсприятливіших умов у стосунках з іншими державами [26].

Якщо поставленої мети не вдавалося досягти мирним, політико-дипломатичним шляхом, то мета реалізовувалася за допомогою військової сили та зброї, що яскраво підтвердили події та історичні наслідки Тридцятилітньої війни для європейського простору XVII століття.

Для цього періоду історії міжнародних відносин симптоматичне зростання масштабів військових зіткнень та протистояння численних армій держав. Армії вимагали на своє утримання величезних коштів, які зтягувалися з рядових платників податків. Цей грошовий тягар і безпосередньо самі гроші в тогочасних сучасників-хроністів отримали назву – «нерв війни» [5, с. 268 – 274; 14].

За цього періоду також активізується і впливовий чинник міжнародних відносин – релігійний чинник. Адже після Реформації населення Європи розділилося на два напрями: католиків і протестантів. Лозунг допомоги одновірцям провокував і втягував держави до міждержавних конфліктів у всій Європі. Католицизм, наприклад, став основою зовнішньої політики Іспанії. На противагу їй виступила протестантська Англія, а згодом – Республіка Сполучених Провінцій. Релігійні протиріччя або найменші непорозуміння в тогочасних політико-дипломатичних умовах миттєво переростали у збройні міжнародні конфлікти. Таким яскравим прикладом і стала Тридцятилітня війна...

Нові моделі дипломатії європейських держав раннього Нового часу поєднували в своєму арсеналі й звичні для них із попереднього середньовічного періоду звичаї: систематично використовувалися принципи династичних шлюбів, принципи династичних успадкувань тощо. Також

залишалися стереотипними й ментальні установки суспільства щодо зовнішньої політики і дипломатії раннього Нового часу – на зовнішню політику кожної держави продовжували мати вплив особистісні антипатії чи симпатії, прихильність чи відстороненість її очільників.

Тридцятилітня війна (1618 – 1648) стала логічним продовженням міжнародно-політичних подій в Європі після Італійських воєн (1494 – 1559) та славнозвісного Като-Камбрійського мирного договору (1559). Система політичної рівноваги не втрималася й отримала свій подальший міждержавний силовий діалог у ході, важливих подій та інституціональному фіналі Тридцятилітньої війни [27].

Відповідно до загальноприйнятої періодизації Тридцятилітньої війни виділяється чотири її основні етапи: чеський або чесько-пфальцьський період (1618 – 1624), данський період (1625 – 1629), шведський період (1630 – 1635) і франко-шведський (1635 – 1648).

Накопичення протиріч у міждержавних відносинах європейських держав XVII століття супроводжувалося безумовними змінами і в їхній дипломатичній діяльності та оновленні її дипломатичного інструментарію. Характерною рисою цього періоду є існування постійних дипломатичних представництв у більшості держав. Утримання посольств на постійній основі вимагало достатнього фінансування, тому не всі тогочасні держави мали такі можливості. Але розуміння важливості існування постійних дипломатичних представництв спонукало відшукувати такі кошти. Напередодні Тридцятилітньої війни система постійного дипломатичного представництва стала загальноєвропейським явищем.

Робота Послів мала традиційний характер. Зокрема, Посли держав у добу раннього Нового часу збирали необхідну і корисну для своєї країни інформацію та на систематичній основі (навіть інколи двічі-тричі на день) надсилали до своєї столиці звіти про стан військ, події внутрішнього життя, оцінки й реакції на міжнародні події в Європі та світі, фінансову спроможність країни перебування, культурні події тощо. Вся ця інформація допомагала у військових баталіях та на дипломатичних раутах безпомилково обирати союзників чи противників, успішно використовувати слабкі місця чи вагомі важелі впливу своїх супротивників, вести правильно та обгрунтовано переговори між державами, позиціонуватися в різних міждержавних чи міжнародних конфліктах і суперечках, оперативно корегувати свої зовнішньополітичні стратегії та реальні плани, а за обгрунтованої доцільності – і зовнішньополітичний курс держави тощо [28].

Війни завершувалися договорами: і тут дипломати допомагали підписати мир на вигідних умовах чи інколи, навіть після поразки, відстояти імідж свого монарха чи знизити негативні наслідки від підписання не вигідного договору.

У добу раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) дипломатія стає професійним полем діяльності та справжнім мистецтвом. За цього періоду формується дипломатичний церемоніал, етикет та основні аспекти

протокольної практики, порядок прийому Послів й обов'язковий перелік почестей, які мають надаватися Послам зарубіжних країн [10; 14].

Інституціоналізація нової дипломатії – постійної дипломатії – сприяла появі спеціальних трактатів і підручників для дипломатів. У них чітко формулювалися права та обов'язки Посла, особливості його поведінки в країні перебування. Принцип посольської недоторканності став загально визнаним принципом. Урочистий прийом означав повагу до держави і, навпаки, стриманий («холодний») прийом означав неприховане невдоволення її міжнародною політикою чи політико-дипломатичну зневагу [7; 14; 15].

Досягненням цього історичного періоду стала інституціоналізація та розвиток міжнародного права. Цей процес розпочався в період Італійських війн (1494 – 1559) і завершився закінченням Тридцятилітньої війни (1618 – 1648). Норми зовнішніх зносин уже чітко фіксували та обґрунтовували норми взаємовідносин між державами, давали визначення концептів «війна», «мир», «догівір» тощо. Дипломатичний корпус (*Corps diplomatique*) з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці. Живучи за умов певної небезпеки, дипломати швидко виробили необхідні правила імунітету, взаємодії, екстериторіальності, складання вірчих грамот і прецеденту. Протягом 1643 – 1648 років, коли в Мюнстері та Останбрюку було скликано велику дипломатичну конференцію, щоб покласти край Тридцятилітній війні, вже зароджувалась «Європейська згода» [29].

Тридцятилітня війна була яскравим проявом і віддзеркаленням тих міжнародно-політичних і політико-дипломатичних процесів, які характеризували Європу першої половини XVII століття. Історичні передумови цієї війни формувалися досить тривалий час, а сама вона була фактично викликана загостренням політичних протиріч і релігійного розбрату. Тиск католиків на протестантів у Німеччині посилювався ще з середини XVI століття в умовах розгортання Контрреформації. На захист католиків виступили папа римський і Габсбурги – німецький імператор та іспанський король. На противагу їм як захисники інтересів протестантів виступили протестантські Англія, Республіка Сполучених Провінцій, Данія, Швеція, а також католицька Франція – через бажання не допустити посилення Габсбургів [14; 23; 25].

На початок XVII століття взаємних образ і претензій накопичилося так багато, що єдиним засобом розв'язання міжнародно-політичних суперечок та розірвання конфліктогенного вузла протиріч є, здавалося, тільки війна...

Перипетії Тридцятилітньої війни багаті на цікаві військові сюжети, дипломатичні раути, тривалий та оригінальний переговорний процес, політико-дипломатичне європейське життя і мирне влаштування тридцятилітнього конфлікту [23].

Інституціональний процес набуття дипломатією статусу постійної дипломатії в добу Ранньомодерного часу обумовив і появу численних дипломатичних дилем, які доводилося вирішувати дипломатам у нових міжнародно-політичних умовах під час і після завершення Тридцятилітньої

війни. Цей період налічує багато унікальних і цікавих сторінок в історії європейської дипломатії XVII століття [1, с. 230 – 231; 23].

У фінальних військових подіях Франція відстояла свою політико-дипломатичну індивідуальність. Завдяки політичним і дипломатичним успіхам кардинала Мазаріні та військовим перемогам у баталіях Анрі де Тюренна і Луї де Конде Франція відновила свої політико-дипломатичні позиції, особливі міжнародні позиції та гегемонію в Європі на найближче майбутнє [30; 31; 32; 33; 34].

Вестфальський мир став переломним моментом у зовнішній політиці австрійських Габсбургів. Її головним змістом в наступні 250 років стала експансія на південний схід. Решта учасників Тридцятилітньої війни продовжували колишню зовнішньополітичну лінію і дипломатичну тактику. Швеція спробувала добити Данію, поглинути Польщу і не допустити розширення російських володінь у Прибалтиці. Франція систематично опановувала територіями в Імперії, не перестаючи підривати і без того слабкий тут авторитет імператорської влади. Швидке піднесення належало Бранденбургу, який у другій половині XVII століття став небезпечним для своїх сусідів – Швеції і Польщі [24].

Як було прийнято в ті часи, та й пізніше, варто було початися конфлікту, як негайно зав'язувалися таємні або завуальовані (кулуарні) дипломатичні контакти – свої послуги відразу пропонували посередники. Урбан VIII вступив до сфери таємної дипломатії на самому ранньому етапі, виступаючи за необхідність союзу всіх християн і новий хрестовий похід (турки в той момент облаштувалися поблизу венеціанських та австрійських земель). Колись Папа Римський навіть використовував молодого Мазаріні в мирних місіях (Джуліо не вірив в їхній успіх).

З 1641 Людовик XIII та імператор разом виношували ідею – вона так і не була втілена до життя в повному форматі – організації двох паралельних конгресів у двох сусідніх містах Вестфалії: Оснабрюке, де повинні були проходити переговори зі шведами-лютеранами (за посередництва данського короля, що не склалося через внутрішньоскандинавські протиріччя), і Мюнстері, куди збиралися приїхати для переговорів добрі католики – тут передбачалося посередництво Папи Римського і Венеції. Чотири головні держави повинні були вести переговори від свого імені та від імені своїх союзників. Пропозиції повинні були подаватися в письмовому вигляді (латинською мовою, звичайно, з приводу чого французи збиралися висловити протест!), тексти збиралися пересилати з міста до міста зі спеціальними кур'єрами.

Відкриття конгресу, передбачене на березень 1642 року, було перенесено на квітень, а потім на грудень 1644 року: 4 грудня меса і пишна процесія ознаменували відкриття переговорів (до речі, початок роботи довелося затримати – французи хотіли дочекатися представників князів і вільних міст Німеччини, найчастіше тісно пов'язаних з королівством) [31; 32].

Переговори тривали більше ніж три роки: великі вельможі, «суддівські гачки» та лакеї жили в атмосфері нескінченних свят, банкетів і балів, просторікували на юридичні теми, сварилися, часом втягуючи в суперечку членів делегацій. Політико-дипломатичні дискусії були звичним явищем для тогочасних реалій. Так, наприклад, у шведів якийсь ремісник Сальвіус, відкритий франкофіл, виступив проти сина канцлера Оксенстиєрні, який не надто любив французів – людини гордої, зухвалої та такої зарозумілої, яка, за жартами злих дотепників, відзначала дзвоном литавр власне пробудження, відхід до сну і прийом їжі. Мазаріні, для супроводу дипломатичної діяльності, обрав двох талановитих людей: чудового графа д'Аво і скромного, але ґрунтовного суддівського чиновника Сервьєна – перший зневажав другого, сварячись через те, хто перший поставить підпис на дипломатичних депешах, що відсиляли до двору, але водночас розумно і тонко виконували складні вказівки Парижа, які весь час змінювалися або корегувалися.

По суті, конгрес святкував і працював так багато й так повільно через те, що всі європейські проблеми (за винятком англійських) підлягали обговоренню, і, головне, кожен учасник стежив за змінами військової ситуації на різних фронтах, що впливали на переговори і на подальше прийняття важких політико-дипломатичних рішень [33].

Мирний конгрес проходив у німецькій Вестфалії і сумарно охоплював загалом майже сім років. Саме підписаний 1648 року мирний договір – Вестфальський мир – підбив підсумки Тридцятилітньої війни та закріпив нове співвідношення політико-дипломатичних сил в Європі [34].

Політичний баланс сил, який утвердився в Європі після закінчення Тридцятилітньої війни, констатував інституціональне оформлення нової політико-дипломатичної та нової системи міжнародних відносин – Вестфальської.

Вивчаючи Вестфальський мир і [Тридцятилітню війну](#) в Європі, слід пам'ятати про інші політико-дипломатичні події, які відбувалися того часу: [Англійську революцію](#) під проводом [Кромвелля](#) та [Українську визвольну війну](#) під проводом [Богдана Хмельницького](#). Тісне переплетіння і взаємозв'язок політичних подій, що відбувалися в Західній і Східній Європі наприкінці Тридцятилітньої війни, найактивніше проявилися під час підготовки і підписання Вестфальського миру 1648 року та в підсумковому форматі самої війни, яка фактично продовжилась до 1653 року [35].

Вступ католицької Франції в Тридцятилітню війну на боці антигабсбурзьких сил поклав край її релігійній спрямованості. А франко-шведський альянс привів війну багато в чому до суто політичного фіналу, підсумком якого і став Вестфальський мир 1648 року. Матеріали Оснабрюцького та Мюнстерського договорів дають найчіткіше уявлення про визначальні події європейської історії першої половини XVII століття, а також процес становлення сучасного міжнародного права [6; 18, с. 11 – 78].

24 жовтня 1648 року в німецькому Оснабрюці був остаточно підписаний Вестфальський мир, який припинив Тридцятилітню війну, що

охоплювала воєнними діями майже всі європейські держави. Жертви цієї довготривалої війни обраховувалися мільйонами. Вестфальський мирний договір 1648 року був підписаний у Мюнстері з дотриманням усіх вимог до тогочасних церемоніальних і дипломатичних практик, нового інструментарію переговорного процесу [36; 37; 38].

Отже, 1648 року важливі віхи європейської історії були розставлені в Мюнстері (де велися переговори з католицькою стороною) і Оснабрюці (де велися переговори з протестантською стороною).

Насправді, дипломати, як зазвичай, «приправили блюдо» дріжджами майбутніх сварок, до яких доведеться вплутатися Людовику XIV. Отже, багато рис середньовічного світогляду, неточність, схильність до складнощів і суперечностей, правова витонченість, зовнішня незлобивість були живі ще в середині XVII століття і не збиралися зникати з дипломатичних практик.

За підсумками Тридцятилітньої війни європейські держави вперше розглядали континент як єдине ціле і були готові нести за нього спільну відповідальність. Те, що відбувалося в Мюнстері та Оснабрюці, чимось нагадувало Наряду з безпеки і співробітництва в Європі (1973 – 1975). За таких умов новий порядок гарантували великі держави. Об'єднані провінції Північних Нідерландів і Швейцарський союз отримали незалежність. Швеція придбала права на володіння Передньою Померанією, Вісмаром, а також архієпископством Бременським і єпископством Верденським. Курфюрст Брандербурзький отримав землі, які вже незабаром стали ядром майбутньої Пруссії. Франція також домоглася своїх військових цілей, отримавши ельзаські володіння австрійської корони і тим самим вивільнившись з габсбургських лещат... [1, с. 229 – 246; 2; 30; 31]

Гарантами Вестфальського миру стали Швеція і Франція. Жодна стаття Вестфальського миру не могла бути змінена без їхньої згоди. Для німців, які проживали в більше ніж 300 дрібних і дуже дрібних князівствах, це означало, що якби вони надумали об'єднатися в єдину державу, то для цього їм треба було б схвалення Швеції та Франції.

Постанови Вестфальського миру стосувалися територіальних змін, релігійних відносин, політичного устрою імперії.

Сучасні історики розглядають Вестфальський мир як подію, що заклала основи сучасного світового порядку – поділу світу на національні держави і появу пов'язаних з цим принципів міжнародного права. У деякому розумінні саме Вестфальський мир заклав основи сучасної Європи, більша частина якої належала за тих часів до сфери впливу Священної Римської Імперії.

Цей мир фактично зрівняв у правах реформоване християнство (різні протестантські церкви) з римо-католицьким християнством. На міжнародному рівні був визнаний принцип: чия держава, того й віра. Окрім того, у міжнародній політиці з'явилося поняття: вестфальська система, яка забезпечувала суверенітет держави на своїй території.

Збереження статус-кво у центрі Європи відповідало прагненню європейських держав: з метою забезпечення безпеки не допустити посилення німецького імператора. З цього часу німці більше не могли самотійно

розпоряджатися своєю долею. Тепер вони повністю залежали від інтересів своїх сусідів. Схожі обставини зіграли певну роль і 1990 року в процесі возз'єднання двох німецьких держав. Тож возз'єднання Німеччини дійсно стало частиною процесу європейської інтеграції.

Яким же був «європейський політико-дипломатичний пейзаж після битви» – Вестфальський мир XVII століття? Німецький історик Хайнц Духхардт визначає його як «європейський мир». У цьому значенні його підхід близький до думки більшості зарубіжних та українських дослідників, які поділяють таку думку німецького історика: досить багато говорить про те, що дипломати в обох вестфальських містах, де проходили конгреси, цілком були знайомі з мовними дипломатичними зворотами і метафорою «європейської рівноваги», тобто мислили категоріями системних зв'язків. Але, на жаль, у подальшому дана обставина, посиливши світські раціонально-державні риси європейської дипломатії, не врятувало континент від подальших гострих протиріч і воєн (2, с. 545; 38). Із цим висновком важко не погодитися, згадавши розвиток міжнародних відносин після 1648 року.

Озираючись у минуле, ми чітко маємо бачити дороговкази у майбутнє! Історія вчить навіть тих, хто в неї вчитися не хоче: вона їх провчає! З 1648 року історія знала значну кількість конгресів, конференцій, самітів, з'їздів. Тим не менш інтерес до Вестфальського конгресу не послаблюється і на сьогодні.

Нині в наукових дослідженнях і публіцистичній літературі продовжується дискусія про те, у чому ефективність вестфальської системи міждержавних відносин, у чому секрет вестфальської системи міжнародних відносин та вестфальської моделі світоустрою, яка надовго зберегла інституціонально-стабільний мир в Європі XVII – XVIII століть, і чи змогла б вона слугувати прикладом для домовленостей, які забезпечать стабільність на планеті в теперішній час, і створити в сучасному світі, наприклад, нове інституційне утворення держав.

У ході Тридцятилітньої війни поставити супротивника на коліна не вдалося жодній зі сторін. Якщо порівняти довоєнний стан учасників війни, а також зіставити їхні цілі з досягнутими результатами, то до переможців слід віднести французьку монархію, яка придбала ряд важливих територій і заклала фундамент для претензій на загальноєвропейську гегемонію. Швеція, яка не досягла цілей, поставлених Густавом Адольфом, все ж захопила в Німеччині важливі позиції. Австрійські Габсбурги не стали господарями Центральної Європи, але їхня монархія вийшла з війни зміцніла. Перемогли німецькі князі, що перетворилися в незалежних государів – багато з них домоглися і територіального прирощення.

Німеччина виявилася в не вигідному становищі стосовно західних сусідів, які, постійно втручаючись до її справ, підтримували внутрішні чвари і заважали об'єднанню країни.

Тридцятилітня війна та інституціоналізована Вестфальська система міжнародних відносин – це унікальне для свого часу політико-дипломатичне явище, за підсумками якого були випрацьовані принципи міждержавного

діалогу, використання інститутів офіційної нової постійної дипломатії та неформальної (кулуарної) дипломатії, елементів та основ норм дипломатичного протоколу, етикету й церемоніалу, які лягли в основу дипломатичної практики в усьому світі, а не лише в Європі.

Тридцятилітня війна стала піком і одночасно початком занепаду епохи найманих армій, апогеєм комерціалізації та приватизації військових дій у раннього Нового часу.

Основні принципи вестфальської системи міжнародних відносин, описані в мирному договорі, – взаємне визнання державами національного державного суверенітету одна одної, рівноправність держав між собою і принцип непорушності кордонів – застосовуються й до цього дня.

Вестфальський мирний трактат маємо усі підстави вважати тогочасним і сучасним кодексом практичної дипломатії.

Дипломатичні раути і баталії Тридцятилітньої війни знайшли своє логічне інституціональне завершення у Вестфальському мирному договорі, який став фактично кодексом сучасної дипломатії.

Вестфальська система підтвердила свій статус як інституція – зі стійким та ефективним дієвим міжнародним механізмом. Можна констатувати, що вона успішно діяла протягом XVII – XVIII століть, хоча й поступово йшла до свого занепаду й була замінена новою архітектурою міжнародних відносин вже лише після Віденського конгресу (1814 – 1815). Свою захисну інституціональну функцію Вестфальська система міжнародних відносин цілком виправдала: коли не має можливості уникнути місцевих і локальних конфліктів, можливо й необхідно перешкоджати їм вилитися в загальну війну.

Інституціональні дилеми і модель Вестфальського компромісу (тобто не його конкретний зміст як світу між католиками і протестантами, а його певну формальну структуру, спроможну бути застосованою до конфліктів інших сил) утілили в собі протиріччя між технічними та етичними аспектами, утримуючи їх у деякій єдності й породжуючи нову динаміку західної цивілізації.

Починаючи із Вестфальського миру 1648 року, режим суверенітету замінив усі інші форми політичної організації на міжнародному інституціональному рівні.

Тридцятилітня війна завершила собою історичну епоху. Вона вирішила питання, порушене Реформацією – питання про місце церкви в державному житті Німеччини і ряду сусідніх країн. Друга найважливіша проблема епохи – створення національних держав на місці середньовічної Священної Римської імперії – вирішена не була. Імперія фактично розпалася, але далеко не всі виниклі на її руїнах держави мали національний характер.

Навпаки, умови національного розвитку німців, чехів, угорців значно погіршилися. Зросла незалежність князів, яка перешкоджала національному об'єднанню Німеччини, закріпила розкол її на протестантську північ і католицький південь.

Вестфальською системою міжнародних відносин були закладені як основні принципи сучасної світової політики XX – XXI століття, так і їхня інституціональна дилематичність. Поява національних держав – найважливіша ознака, яка ознаменувала настання Нового часу, з приходом якого світ вступив на шлях індустріального розвитку.

Цілком заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про політико-дипломатичний вплив інституціональної історії, традицій та практичного досвіду постійної дипломатії від доби Середньовіччя і раннього Нового часу до сьогодення: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної дипломатичної історії Європи.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину політико-дипломатичного світу і національних особливостей політико-дипломатичних систем Європи доби Середньовіччя та раннього Нового часу як інституціонального кластеру міждержавних відносин, як інституціонального кластеру політики, зовнішніх справ, дипломатії, філософії, релігії й культури тогочасної та сучасної європейської цивілізації.

Вячеслав Ціватий

кандидат історичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Список використаних джерел:

1. Ціватий В.Г. Віденський конгрес 1814 – 1815 рр.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку / В.Г. Ціватий // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 25: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. Ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. – С. 229 – 246.
2. Кризис и трагедия континента. Тридцатилетняя война (1618 – 1648) в событиях и коллективной памяти Европы / науч. ред. и сост. Ю. Е. Ивонин и Л. И. Ивонина. – М.: Транс-Лит, 2015. – 564 с.
3. Black J. A History of Diplomacy / Jeremy Black. – Reaktion Books, 2010. – 312p.
4. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997.
5. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268 – 274.
6. Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 426с.
7. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne.

XVI-e – XVIII-e siècle / Bernard Barbiche. – Paris: Presses Universitaires de France, 2012. – 369p.

8. Поршневу Б.Ф. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства. – М., 1976.

9. Wilson W. A tragic farce: the Fronde (1648–1653). – Exeter, 1998.

10. Беляев М.П. Французская и имперская дипломатия в поисках мира: Из истории Вестфальского мирного конгресса. – М., 2000. – 111с.

11. Jarrett Mark. The Congress of Vienna and its Legacy. War and Great Power Diplomacy After Napoleon / Mark Jarrett. – London/New York, I.B. Tauris, 2013. – 522p.

12. Lentz Thierry. Le congrès de Vienne. Une refondation de l'Europe, 1814 – 1815. – Paris, 2013. – 400p.

13. Acta Pacis Westphalicae. Serie III C. Band IV. Diarium Lambergi 1645 – 1649 / Bearb. von F. Bosbach. – Münster, 1986.

14. Corps universelle diplomatique du droit des gens / Par J. du Mont. Amsterdam, 1728. – T. VI. – pt. I.

15. Correspondance inedite du Grand Conde // Louis Joseph de Bourbon Conde (prince de), Charles Louis de Sevelinges. Mémoires pour servir à l'Histoire de la Maison Condé / Par L.-G. Michaud. – T. I. – P., 1820.

16. История Европы. От средневековья к новому времени. – М., 1993. – Т.3.

17. Livet G. L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIII e siècle / Georges Livet. – Paris: PUF, 1976. – 231p.

18. Вестфальський мир 1648 року і організація міжнародного правопорядку // Гернот Білер, Анатолій Дмитрієв. Вестфальський мир 1648 року (до 350-ї річниці договорів). – К.: Ін Юре, 1998. – С. 11 – 78.

19. Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555 – 1648. – СПб., 2002.

20. Прокопьев А.Ю. Тридцатилетняя война в современной немецкой историографии // Альманах «Университетский историк». – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2002. – Вып. 1.

21. Guthrie W.P. The later Thirty Years War. From the battle of Wittstok to the Treaty of Westphalia. Westport (Connecticut). – London, 2003.

22. Pages G. La guerre de Trente ans. 1618-1648. – P., 1939.

23. Ивонина Л.И., Прокопьев А.Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны. – Смоленск, 1996. – 226с.

24. [Wedgwood Veronica](#). The Thirty Years War. – New York: New York Review Books, 2005. – 536p.

25. Веджвуд Сесили Вероника. [Тридцатилетняя война](#). – М.: АСТ, Астрель, Полиграфиздат, 2012. – 571 с.

26. [Arndt Johannes](#). Der Dreißigjährige Krieg 1618-1648. – Stuttgart: Reclam, 2009.

27. Peter H. Wilson. The Thirty Years War. Europe's Tragedy. – Harvard: Harvard University Press, 2012. – 996 p.

28. [Bonney R](#). The Thirty Years' War 1618-1648. – Osprey, 2002. – 96 p.

29. Dickmann F. Der Westfalische Frieden. – Munster, 1965.

30. Henri d'Orléans, Duc d'Aumale. Histoire des princes de Condé pendant les XVI et XVII siècle. – Vol. 5. – P., 1889.
31. Lettres du cardinal Masarin pendant son ministere / Par M. A. Cheruel et G. Avenel. – T. III. – P., 1877.
32. Parrot D. War, Government and Society in France, 1624 – 1642. – Cambridge, 2006.
33. Alcalá-Zamora J. España, Flandes y el mar del Norte (1618 – 1639): La última ofensiva europea de los Austrias madrileños. – Barcelona, 1975.
34. Benecke G. Germany in the Thirty Years War. – Munster, 1978.
35. Чухліб Т. Магнат, Козак і Гайдамака. Боротьба за владу Русі – України з короною польською (1569-1769pp.). – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018. – 256с.
36. Маблі Г. Б. де. Принципы переговоров: пер. с фр., примеч. и указ. Л. А. Сифуровой. – Москва: Научная книга (НК), 2014. – 295 с.
37. Кальер Франсуа де. Каким образом договариваться с государями: Рус. пер. 1757 г. Репр. воспроизведение изд., выпущ. в Санкт-Петербурге в 1772 г., с прил. – М.: МИА, 2001. – 290с.
38. Циватый В.Г. Ментальные и смысловые интерпретации концептов «война» и «мир» в теории дипломатии и практике международных отношений раннего Нового и Нового времени: ретроспективный и институциональный дискурсы // Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии (1918 г. – начало XXI в.): сб. научных статей. – Витебск, 2019. – С. 9 – 13.